

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ЧЕТВЕРТА СЕКЦІЯ

**СПРАВА «БОНДАР ПРОТИ УКРАЇНИ»
(CASE OF BONDAR v. UKRAINE)**

(Заява № 18895/08)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

16 квітня 2019 року

ОСТАТОЧНЕ

16.07.2019

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Його текст може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Бондар проти України»

Європейський суд з прав людини (Четверта секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Джон Фрідрік Кьолбро (*Jon Fridrik Kjolbro*), Голова,
Пауло Пінто де Альбукерке (*Paulo Pinto de Albuquerque*),
Юлія Антоанелла Моток (*Iulia Antoanella Motoc*),
Карло Ранцоні (*Carlo Ranzoni*),
Жорж Раварані (*Georges Ravarani*),
Марко Бошняк (*Marko Bošnjak*), судді,

Сергій Гончаренко (*Sergiy Goncharenko*), суддя ad hoc,
та Маріалена Цирлі (*Marialena Tsirli*), Секретар секції,
після обговорення за зачиненими дверима 26 березня 2019 року
постановляє таке рішення, що було ухвалено у той день:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу було розпочато за заявою (№ 18895/08), яку 08 квітня 2008 року подав до Суду проти України на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) громадянин України, пан Михайло Васильович Бондар (далі – заявник).

2. Заявника, якому було надано правову допомогу, представляв пан О.В. Левицький, юрист, який практикує у м. Київ. Уряд України (далі – Уряд) представляв його Уповноважений пан І. Ліщина.

3. Заявник скаржився, зокрема, на жорстоке поводження працівників міліції з метою отримання його зізнавальних показань, несправедливість кримінального провадження щодо нього у зв'язку з визнанням допустимим доказом наданих під тиском зізнавальних показань та відмову судів викликати свідка, яка спочатку надала викривальні показання, а згодом від них відмовилася.

4. Уперше ці твердження висунула мати заявника у своєму листі до Суду від 08 квітня 2008 року. У цьому листі без посилання на будь-які положення Конвенції вона стверджувала про незаконне засудження її сина за вбивство, якого він не вчиняв. Вона описала жорстоке поводження, якого він нібито зазнав у серпні 2003 року (див. пункт 11), та зазначила, що суди відмовилися викликати «багатьох свідків». Згідно з чинною на момент подій редакцією Регламенту Суду (див., наприклад, рішення у справі «Віктор Назаренко проти України» (*Viktor Nazarenko v. Ukraine*), заява № 18656/13, пункти 30 – 32, від 03 жовтня 2017 року) датою подання заяви вважається 08 квітня 2008 року (див. пункт 1). Листування продовжилося, і Секретаріат встановив кінцевий строк для

подання заяви та всіх супровідних документів – 23 лютого 2009 року. Заявник подав заяву 09 січня 2009 року (див. пункт 40).

5. 06 березня 2017 року Уряд було повідомлено про скарги заявника на стверджуване жорстоке поводження та стверджуване визнання допустимим доказом його зізнавальних показань. 28 травня 2018 року Суд закликав Уряд надати подальші зауваження щодо скарги заявника стосовно відмови викликати згаданого свідка. Під час листування решту скарг у заяві було визнано неприйнятними відповідно до пункту 3 Правила 54 Регламенту Суду.

6. 03 травня 2012 року заявник помер. Мати заявника, пані Катерина Михайлівна Бондар, висловила бажання підтримати заяву від його імені.

7. Оскільки Ганна Юдківська, суддя, обрана від України, не могла брати участь у розгляді справи (Правило 28 Регламенту Суду), заступник Голови секції вирішив призначити пана Сергія Гончаренка суддею *ad hoc* (підпункт «а» пункту 1 Правила 29 Регламенту Суду).

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

8. Заявник народився у 1960 році та помер у 2012 році.

A. Кримінальне провадження щодо заявника

9. 26 липня 2003 року у селищі Немирівського району Вінницької області, де проживав заявник, було знайдено тіло пана З.

10. 27 липня 2003 року заявника затримали нібито у зв'язку з вчиненням адміністративного правопорушення – злісної непокори законним вимогам працівника міліції.

11. Згідно з твердженнями заявника його затримали за підозрою у вчиненні вбивства З., а 01 серпня 2003 року він зазнав жорстокого поводження працівників міліції, які хотіли змусити його зізнатися у вчиненні вбивства. Зокрема, він стверджує, що його занурювали до бочки з дуже хлорованою водою, застосовували електрошокер, під'єднуючи його до статевих органів, били та на значний період часу підвішували за лікті на металевий лом.

12. 01 та 08 серпня 2003 року працівники міліції допитали І., який повідомив, що у ніч вбивства бачив заявника на задньому подвір'ї потерпілого, а згодом заявник зі скривавленими руками прийшов до його будинку та сказав йому, що вдарив потерпілого.

13. 04 серпня 2003 року за відсутності захисника заявник зізнався у вчиненні вбивства З.

14. 06 серпня 2003 року його офіційно затримали за підозрою у вчиненні вбивства.

15. 07 серпня 2003 року заявника допитали у присутності захисника, та він відмовився від своїх зізнавальних показань, як від наданих під тиском. З огляду на його твердження наступного дня слідчий звернувся за судово-медичним висновком щодо його тілесних ушкоджень.

16. 10 серпня 2003 року судово-медичний експерт встановив наявність на тілі заявника низки тілесних ушкоджень. Експерт зазначив, що заявник стверджував, що зазнав катування. Він зафіксував низку крововиливів і саден та дійшов висновку, що їх могли заподіяти у момент та за обставин, про які стверджував заявник.

17. 15 серпня 2003 року суддя районного суду відмовив у задоволенні подання слідчого про обрання заявнику запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та звільнив його, встановивши відсутність у матеріалах справи доказів існування обґрунтованої підозри щодо нього та зазначивши про твердження заявника щодо надання ним зізнавальних показань під тиском.

18. 16 серпня 2003 року заявника звільнили. Перед його звільненням у відділі міліції в присутності чергового він написав розписку, підтвердивши, що не зазнав жорстокого поводження та не мав скарг до працівників міліції.

19. З 22 серпня до 19 вересня 2003 року після встановлення діагнозу «післятравматичний парез нервів передпліччя на фоні здавлювання нервових закінчень обох передпліч» заявник проходив у лікарні курс реабілітації.

20. 26 вересня 2003 року прокуратура відмовила у порушенні кримінальної справи щодо працівників міліції за фактом жорстокого поводження. Було зазначено, що працівники міліції заперечили жорстоке поводження із заявником, що 16 серпня 2003 року заявник дав пояснення, підтвердивши, що не зазнав жорстокого поводження, та що зазначений відділ міліції не мав електрошокового пристрою.

21. 05 лютого 2004 року пані Г., пані К. та пан Н. надали слідчому показання, зафіксовані на відеокамеру, що у жовтні 2003 року заявник зізнався їм усім (одночасно) у вчиненні вбивства.

22. У незазначену дату в 2004 році слідство за фактом вчинення вбивства було зупинено у зв'язку з неможливістю встановити особу нападника.

23. 01 лютого 2007 року пані О., яка трималась у виправній колонії, поінформувала адміністрацію колонії, що у липні 2004 року, коли вона проживала у тому самому селищі, що і заявник, він зізнався їй у вчиненні вбивства З. та описав їй обставини вбивства.

24. 08 лютого 2007 року вона повторила свої показання слідчому прокуратури Немирівського району пану С. Її показання були зафіксовані на відеокамеру.

25. Слідство було відновлено.

26. 20 лютого 2007 року частково на підставі нових показань О. заявника повторно затримали за підозрою у вчиненні вбивства.

27. Апеляційний суд Вінницької області, діючи як суд першої інстанції, розглянув справу заявника щодо вчинення вбивства.

28. 10 жовтня 2007 року у судовому засіданні сторона захисту провела допит та перехресних допит О. Вона підтвердила свої показання, в яких викривала заявника.

29. У засіданні 12 листопада 2007 року суд першої інстанції розглянув заяву О. від 11 жовтня 2007 року, надіслану нею до суду першої інстанції. У ній вона просила суд не брати до уваги її показання та зазначила, що надала їх під тиском слідчого С. (див. пункт 24). Вона також просила повторно допитати її у судовому засіданні. Сторона захисту просила про аналогічне. Суд першої інстанції доручив прокуратурі перевірити твердження О. та постановив, що клопотання сторони захисту про її повторний допит буде розглянуто після закінчення перевірки.

30. Перевірку провів прокурор прокуратури Немирівського району. Було допитано О., яка на той момент все ще перебувала у виправній колонії. Вона підтвердила свої викривальні показання, як надані добровільно, та зазначила, що написала до суду першої інстанції, оскільки під час перехресного допиту один із захисників заявника сказав, що вона могла понести кримінальну відповідальність за надання неправдивих показань. Також були допитані слідчий С., який допитував О. у лютому 2007 року, та двоє працівників міліції, які були присутні при цьому, і вони заперечили застосування будь-якого тиску, щоб примусити О. дати показання. 06 грудня 2007 року прокурор відмовив у порушенні кримінальної справи щодо С. у зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину.

31. 11 січня 2008 року суд першої інстанції отримав ще один лист О., в якому вона відмовлялася від свого попереднього листа. Сторона захисту повторно заявила клопотала про її виклик. Суд першої інстанції відмовився викликати її як свідка.

32. 25 лютого 2008 року суд першої інстанції визнав заявника винним у вчиненні умисного вбивства та обрав йому покарання у виді позбавлення волі на строк тринадцять років. Він посилався на показання свідків О., І., Г., К. та Н. (див. пункти 29, 12 і 21), які повторили у судовому засіданні свої показання, надані під час досудового слідства. Він також посилався на показання низки інших свідків, які дали показання щодо різних аспектів справи, не пов'язаних з виною заявника. У вирoku суду першої інстанції показання І., К., Г.

та О. згадувалися окремо, як такі, що спростовували заперечення заявником його вини.

33. Зокрема, щодо показань І. суд першої інстанції зазначив, що вони були детальними та прямо вказували на вину заявника. І. надав ці показання не лише під час досудового слідства та судового засідання, але й повторив їх на очних ставках із заявником та іншим свідком під час досудового слідства. Г. і К. також повторили свої показання під час очних ставок із заявником.

34. Щодо показань О. суд першої інстанції зазначив, що надані під час досудового слідства показання вона повторила у судовому засіданні у присутності заявника та підстав ставити їх під сумнів не було. Окремі надані нею відомості співпадали з відомостями, наданими І., та виявленими під час огляду місця злочину доказами. Щодо її відмови від показань, то суд вважав за доцільне не брати її до уваги, оскільки прокурор районної прокуратури перевірів її твердження про надання нею первинних показань під тиском, встановив їх безпідставність та виніс обґрунтовану постанову про відмову у порушенні кримінальної справи.

35. 24 березня 2008 року заявник подав касаційну скаргу. Перш за все він стверджував, що суд першої інстанції припустився помилки у своїй оцінці доказів. Він також стверджував, серед іншого, що суд неправомірно відмовився викликати О. як свідка, незважаючи на її відмову від показань, та що проведений у 2003 році обшук його житла, під час якого, вочевидь, не було виявлено жодних викривальних доказів, був незаконним з різних підстав, у тому числі оскільки на момент його проведення заявник перебував під вартою та піддавався катуванню.

36. 10 липня 2008 року остаточною ухвалою колегія з трьох суддів Верховного Суду України залишила без змін вирок суду першої інстанції. Вона встановила, що суд правильно оцінив докази та підстав ставити під сумнів його висновки не було.

37. 21 травня 2009 року за клопотанням заявника про відновлення провадження п'ять суддів Верховного Суду України звернулися до суддів на спільному засіданні Верховного Суду України (у складі всіх суддів Судової палати у кримінальних справах і Військової судової колегії) з поданням про відновлення провадження у справі заявника у зв'язку з винятковими обставинами (див. пункт 42), скасування його вироку та направлення справи на новий судовий розгляд. Зокрема, судді стверджували: (i) що в матеріалах справи містилися медичні документи, які свідчили про те, що у 2003 році заявника піддали серйозному жорсткому поводженню, зокрема, підвішуванню за лікті, (ii) що розслідування його тверджень у зв'язку з цим було поверхневим, і (iii) суд першої інстанції це не прокоментував. Судді також вказали на факти, які, на їхню думку, становили численні

суперечності в доказах, наведених судом першої інстанції у вирокі заявника.

38. 05 червня 2009 року суд на спільному засіданні постановив, що наведені п'ятьма суддями аргументи могли бути підставою для відновлення провадження, лише якби вони спочатку були розслідувані прокуратурою та визнані «нововиявленими обставинами», які б виправдовували новий розгляд справи (див. пункт 42). Проте Суд зазначив, що прокуратура такого розслідування не проводила і такого висновку не доходила.

39. Сторони не проінформували Суд, чи намагався заявник ініціювати у прокуратурі провадження, про яке зазначив Верховний Суд України на спільному засіданні.

В. Заява до Суду

40. У розділі «Виклад фактів» формуляру заяви, поданої першим представником заявника від його імені 09 січня 2009 року, заявник описав жорстоке поводження, якого він, як стверджується, зазнав у серпні 2003 року (див. пункт 11). У розділі «Стверджувані порушення Конвенції та/або Протоколів до неї та відповідні аргументи» формуляру він скаржився за пунктом 2 статті 6 Конвенції на порушення його права на презумпцію невинуватості у зв'язку з тим, що національні органи влади посилялися на незаконно отримані докази, та за підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, що національні суди повторно не допитали О. після її відмови від своїх первинних показань.

41. 01 квітня 2013 року пан Левицький написав до Суду від імені матері заявника, поінформувавши про смерть заявника, та висловив бажання матері підтримати заяву від його імені. У своєму листі пан Левицький навів два аргументи щодо права матері заявника підтримати заяву. По-перше, він зазначив, що заявник був засуджений на підставі наданих у результаті катування показань. По-друге, пан Левицький зазначив, що:

«Попередній представник заявника... за фахом журналіст. Але не цим пояснюється те, що вона описала в заяві факт катування, але обмежила заяву порушенням тільки статті 6 Конвенції, залишивши подію катування поза предметом оскарження... На час подання заяви у 2008-2009 роках, Суд визнавав скарги по 3 статті неприйнятними, якщо заявники не оскаржували відмову прокурора у порушенні кримінальної справи у судовому порядку».

Пан Левицький також описав підхід Суду до розгляду питання щодо прийнятності таких скарг, встановлений в рішенні у справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) (заява № 23893/03, пункти 97 – 99, від 15 травня 2012 року), та попросив Суд дозволити матері заявника підтримати заяву. Зміна у підході Суду до розгляду питання

щодо прийнятності скарг на стверджуване жорстоке поводження працівників правоохоронних органів, згаданому паном Левицький, описана в пунктах 59 і 60.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ПРАКТИКА

42. На момент подій Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року (статті 400 – 404) передбачав два порядки відновлення провадження у справах, які закінчилися ухваленням остаточного судового рішення:

(i) перегляд за нововиявленими обставинами, такими як фальсифікація доказів або зловживання слідчого, прокурора чи судді та

(ii) перегляд у зв'язку з істотною помилкою у застосуванні закону або порушенням процесуальних норм, що призвело до ухвалення неправильного рішення по суті справи.

Відповідно до статей 400 – 407 відновлення провадження на першій підставі могло бути ініційовано прокурорами, а на другій – щонайменше п'ятьма суддями Верховного Суду України.

ПРАВО

I. *LOCUS STANDI* МАТЕРІ ЗАЯВНИКА

43. Суд зазначає, що заявник помер після подання своєї заяви відповідно до статті 34 Конвенції (див. пункт 6). Не оскаржується, що його мати має право підтримати заяву від його імені. У світлі своєї практики з цього питання (див. рішення у справі «Центр юридичних ресурсів в інтересах Валентина Кимпеану проти Румунії» [БП] (*Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeneanu v. Romania*) [GC], заява № 47848/08, пункт 97, ЄСПЛ 2014 з подальшими посиланнями та «Сінгх та інші проти Греції» (*Singh and Others v. Greece*), заява № 60041/13, пункт 26, від 19 січня 2017 року) Суд не вбачає підстав для іншого висновку.

44. Суд зазначає, що в частині скарг за статтею 3 Конвенції може постати питання, чи були ці скарги або щонайменше усі їхні частини, належним чином подані заявником за його життя, або ж вони були подані лише його матір'ю після його смерті (див. пункти 40 і 41 відповідно). Проте з огляду на наведений нижче висновок Суду (див. пункти 56 – 64), що ці скарги у будь-якому разі є поданими поза

межами встановленого строку, Суд не вважає за необхідне детально розглядати перше питання.

45. У зв'язку з цим та відповідно до наведеного у попередньому пункті застереження Суд погоджується, що пані Бондар має право підтримати заяву від імені заявника. Проте у подальшому тексті посилення робитиметься на заявника.

II. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

46. Заявник скаржився на жорстоке поводження працівників міліції та неефективність проведеного у зв'язку з цим розслідування. Він посилався на статтю 3 Конвенції, яка передбачає:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.»

Прийнятність

1. Доводи сторін

47. Уряд стверджував, що ані заявник, ані його захисник не оскаржили постанову прокуратури від 26 вересня 2003 року про відмову у порушенні кримінального справи у зв'язку з його твердженнями про жорстоке поводження (див. пункт 20). Посилання заявника на жорстоке поводження у його касаційній скарзі (див. пункт 35) не було оскарженням цієї постанови або клопотанням про проведення нового розслідування. Воно було лише захистом заявника проти висунутих обвинувачень і не було розглянуто Верховним Судом України як таке. На думку Уряду, це означало, що для дотримання шестимісячного строку скарга заявника мала бути подана не пізніше 26 березня 2004 року, тоді як фактично вона була подана більше ніж через чотири роки.

48. Доводи заявника, надіслані до повідомлення Уряду про заяву, наведені у пунктах 40 і 41. Після повідомлення про заяву захисник заявника стверджував, що заявник зазнав жорстокого поводження працівників міліції у серпні 2003 року, а проведене у зв'язку з цим розслідування було неефективним. Він пояснив, що заявник не посилався на статтю 3 Конвенції у своїй первинній заяві, оскільки на той час підхід Суду до розгляду питання щодо прийнятності таких скарг відрізнявся: зокрема, для дотримання вимоги вичерпання національних засобів юридичного захисту, заявник повинен був оскаржити постанову прокурора про відмову у порушенні кримінальної справи щодо працівників міліції у зв'язку з жорстоким поводженням. Лише у своєму рішенні у справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*), заява № 23893/03, пункти 97 – 99,

від 15 травня 2012 року) Суд роз'яснив, що це не було ефективним засобом юридичного захисту, який підлягав вичерпанню. Саме тому заявник не скаржився на те, що було порушено статтю 3 Конвенції у розділі «Стверджувані порушення» формуляру заяви. З огляду на практику Суду на той момент такий формальний недолік у заяві заявника не можна ставити йому у провину. Він не міг знати, що пізніше Суд змінить свій підхід до розгляду питання щодо ефективності цього національного засобу юридичного захисту. Отже, він стверджував, що скарги за статтею 3 Конвенції були подані в межах шестимісячного строку.

2. Оцінка Суду

(а) Відповідні загальні принципи

(i) Поняття скарги у конвенційній системі

49. Суд повторює, що «претензія» або скарга у розумінні Конвенції складається з двох елементів, а саме: тверджень щодо фактів (що позивач є «потерпілим» від дій або бездіяльності) та підтверджуючих їх юридичних аргументів (що зазначені дії або бездіяльність призвели до допущення «однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї»). Ці два елементи є взаємопов'язаними, оскільки оскаржувані факти мають розглядатися з огляду на наведені юридичні аргументи та навпаки (див. рішення у справі «Радомілья та інші проти Хорватії» [ВП] (*Radomilja and Others v. Croatia*) [GC], заяви № 37685/10 та № 22768/12, пункт 119, ЄСПЛ 2018 з подальшими посиланнями).

50. Суду належить провідна роль щодо здійснення юридичної кваліфікації фактів справи та він не обмежується юридичною кваліфікацією, наведеною заявником або Урядом (там само, пункт 114).

51. Хоча абстрактно встановити важливість юридичних аргументів неможливо, скарга завжди має характеризуватися стверджуваними фактами. Наприклад, останнє виникає при застосуванні правила шестимісячного строку (там само, пункт 115).

52. Хоча Суд уповноважений перевіряти оскаржувані обставини у світлі всієї Конвенції або «розглядати факти іншим чином» він, тим не менш, обмежений фактами, наведеними заявниками у світлі національного законодавства (там само, пункт 121). Проте це не перешкоджає заявнику роз'яснити або деталізувати свої первинні доводи під час провадження у Суді (там само, пункт 122).

(ii) Правило шестимісячного строку

53. Основна мета правила шестимісячного строку полягає у підтриманні правової визначеності шляхом забезпечення розгляду справ, в яких порушуються питання за Конвенцією, упродовж розумного строку та недопущенні перебування органів влади або інших зацікавлених осіб у стані невизначеності упродовж тривалого періоду часу. Це правило відображає бажання Високих Договірних Сторін не допускати, щоб раніше прийняті рішення постійно ставилися під сумнів, а також полегшує встановлення фактів справи, оскільки з плином часу будь-який справедливий розгляд порушених питань може стати проблемним (там само, пункт 118).

54. Як правило, перебіг шестимісячного строку починається з дати винесення остаточного рішення в процесі вичерпання національних засобів юридичного захисту. Проте, коли із самого початку зрозуміло, що в заявника відсутні будь-які ефективні засоби юридичного захисту, перебіг строку починається з дати здійснення дій чи вжиття заходів, що оскаржуються, або з дати, коли стало відомо про таку дію або її вплив чи шкоду, завдану заявнику, а у випадку тривалої ситуації, як тільки вона закінчується (див. рішення у справі «Мокану та інші проти Республіки Молдова» [ВП] (*Mocanu and Others v. The Republic of Moldova*) [GC], заяви № 10865/09 та дві інші, пункт 259, ЄСПЛ 2014 (витяги).

55. У справах щодо розслідування жорстокого поводження від заявників очікується вжиття заходів з метою відслідковування прогресу у розслідуванні або його відсутності та подання їхніх заяв з належною оперативністю одразу після того, як вони дізналися чи повинні були дізнатися про неефективність кримінального розслідування (див. там само, пункт 263). Покладене на заявників зобов'язання проявляти старанність містить два різні, але тісно пов'язані аспекти: з одного боку, заявники мають оперативно контактувати з національними органами влади щодо прогресу відповідного розслідування, що передбачає необхідність старанно повідомляти про скарги, оскільки будь-яка затримка може поставити під загрозу ефективність розслідування; з іншого боку, вони повинні невідкладно подати свою заяву до Суду, як тільки дізналися чи мали дізнатися про неефективність розслідування (там само, пункт 264).

(b) Застосування зазначених принципів у цій справі

56. Суд вважає, що питання дотримання правила шестимісячного строку у цій справі має два взаємопов'язані аспекти:

(i) чи може Суд вважати, що подана 08 квітня 2008 року первинна заява вже містила скарги заявника за статтею 3 Конвенції, а подальші доводи лише уточнювали первинні скарги, або чи були скарги щодо цього вперше сформульовані в останніх доводах, наприклад, у листі

захисника заявника від 01 квітня 2013 року (див. пункт 41), і відповідно були подані поза межами шестимісячного строку та,

(ii) якщо Суд визнає, що первинна заява містила належним чином сформульовані скарги за статтею 3 Конвенції, чи були вони у будь-якому разі запізнілими на момент подання первинної заяви.

57. Щодо першого аспекту Суд повторює, що ключовими при застосуванні правила шестимісячного строку вважаються стверджувані заявником факти, а не запропонована заявником їхня юридична кваліфікація за Конвенцією (див. згадане рішення у справі «Радомілья та інші проти Хорватії» (*Radomilja and Others v. Croatia*), пункти 115 та 120). У цій справі це означає, що сам факт відсутності посилення заявника на статтю 3 Конвенції у розділі формуляру заяви «Стверджувані порушення Конвенції та/або Протоколів до неї та відповідні аргументи» не означає, що в той момент він не висував скаргу на жорстоке поводження. Проте важливим є те, що заявник у своєму формулярі заяви лише згадав про факт жорстокого поводження. Більше в цьому документі на будь-які факти, пов'язані з розслідуванням цього питання, він не посилався (див. пункт 40).

58. Іншими словами, у своїй заяві заявник посилався лише на факти, які, як стверджується, мали місце більше ніж за шість місяців до дати подання заяви (08 квітня 2008 року, див. пункт 1), та не посилався на будь-які факти, які б вказували, що він скаржився на ситуацію, яка могла продовжуватися до моменту його звернення до Суду: а саме постійна нездатність держави розслідувати твердження про жорстоке поводження. Уперше на останнє питання певною мірою посилення було зроблено у листі захисника заявника від 01 квітня 2013 року (див. пункт 41), тобто більше ніж через шість місяців після винесення остаточної ухвали Верховного Суду України у кримінальній справі заявника.

59. Повертаючись тепер до другого аспекту питання щодо дотримання шестимісячного строку (див. пункт 56), Суд зауважує, що спочатку він встановив, що звернення до вищестоящих прокурорів зі скаргою на порушення, допущенні при проведенні перевірки за скаргами на катування працівниками міліції, у принципі, є ефективним засобом юридичного захисту, який має бути вичерпаний (див. рішення у справі «Науменко проти України» (*Naumenko v. Ukraine*), заява № 42023/98, пункт 138, від 10 лютого 2004 року). Суд також встановив, що постанови прокурорів про відмову у порушенні кримінальної справи за аналогічними скаргами можуть бути у подальшому оскаржені в судах (див. рішення у справі «Яковенко проти України» (*Yakovenko v. Ukraine*), заява № 15825/06, пункти 70 і 71, від 25 жовтня 2007 року).

60. Проте в 2012 році у згаданому рішенні у справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) (пункт 97) Суд, проаналізувавши

практику, дійшов висновку, що процедури оскарження до вищестоящих прокурорів та судів не виявилися спроможними забезпечити адекватне виправлення ситуації у зв'язку зі скаргами на жорстоке поводження працівників міліції та неефективне розслідування. У справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) заявник скаржився до прокурора на жорстоке поводження працівників міліції та отримав постанову про відмову у порушення кримінальної справи щодо працівників міліції. Він не оскаржив її. Проте ця постанова, після якої Суд дійшов висновку про відсутність ефективного засобу юридичного захисту у національному законодавстві, була винесена у 2001 році – більш ніж за два роки до подання заяви пана Каверзіна до Суду (там само, пункти 1, 14 і 15). Шестимісячним строком охоплювалася тільки остаточна ухвала Верховного Суду України, якою вирок пана Каверзіна було залишено без змін (там само, пункти 1, 39 і 43). У зв'язку з цим Суд мав розглянути питання, чи дотримався пан Каверзін правила шестимісячного строку. Дійшовши висновку, що він його дотримався, Суд зазначив:

99. Суд зазначає, що на національному рівні заявник вжив достатніх заходів, аби довести свої скарги про катування працівниками міліції до відома національних органів. Таким чином, він дотримався вимоги пункту 1 статті 35 Конвенції щодо вичерпання національних засобів юридичного захисту... Суд також зазначає, що відхилення скарг заявника прокурором 26 січня 2001 року не перешкоджало національним судам розглянути їх по суті під час розгляду кримінальної справи щодо заявника... За цих обставин цілком правомірним є те, що заявник чекав завершення судового розгляду, щоб звернутися з цими скаргами до Суду і, таким чином, ним було дотримано вимогу шестимісячного строку, встановлену пунктом 1 статті 35 Конвенції.

61. Відтоді Суд дотримувався встановленого у справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) підходу. У підсумку наразі Суд вважає, що у випадку, як у справі «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*), коли заявник, який є обвинуваченим у кримінальній справі, висуває твердження про жорстоке поводження як у суді першої інстанції, так і в апеляційній інстанції, шестимісячний строк повинен обраховуватися з моменту винесення остаточного рішення у кримінальній справі заявника (див., наприклад, рішення у справі «Поміляйко проти України» (*Pomilyayko v. Ukraine*), заява № 60426/11, пункт 69, від 11 лютого 2016 року).

62. Проте обставини справи «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*) помітно відрізняються від цієї справи. Зокрема, на відміну від справи «Каверзін проти України» (*Kaverzin v. Ukraine*), в якій розслідування твердження про жорстоке поводження та розгляд кримінальної справи щодо заявника тривали безперервно та паралельно, у цій справі з 26 вересня 2003 до 20 лютого 2007 року, тобто протягом більше трьох років (див. пункти 20 та 26), не

здійснювалося жодного провадження будь-якого характеру як щодо тверджень заявника про жорстоке поводження, так і щодо самого заявника. У Суду немає жодних матеріалів, які б ілюстрували, що перед тим, як заявник опосередковано порушив питання про жорстоке поводження в касаційній скарзі від 24 березня 2008 року (див. пункт 35), це питання порушувалося в органах влади, які розглядати кримінальну справу заявника. Упродовж цього періоду у чотири роки та сім місяців заявник знав, що розслідування закінчилося 26 вересня 2003 року, а жодне інше розслідування не тривало або не передбачалося.

63. З огляду на мету правила шестимісячного строку (див. відповідну практику, наведену в пункті 53) не можна вважати, що заявник дотримався свого зобов'язання проявляти старанність, просто повторно порушивши питання про жорстоке поводження у своїй скарзі, поданій через роки після закінчення розслідування прокуратурою.

64. Суд доходить висновку, що скарги за статтею 3 Конвенції були подані поза межами встановленого шестимісячного строку і тому мають бути відхилені як неприйнятні відповідно до пунктів 1 та 4 статті 35 Конвенції.

III. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

65. Заявник скаржився на несправедливість провадження щодо нього, оскільки національні суди посилалися на отримані під тиском зізнавальні показання та повторно не викликали О. як свідка після того, як вона відмовилась від своїх первинних викривальних показань. Він посилався на пункт 1 та підпункт «d» пункту 3 статті 6 Конвенції, відповідні частини якої передбачають:

«1. Кожен має право на справедливий ... розгляд його справи ... судом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

...

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

...

(d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

...»

А. Стверджуване визнання допустимим доказом проти заявника його зізнавальних показань

Прийнятність

66. Уряд стверджував, що у своїй касаційній скарзі (див. пункт 35) заявник висунув твердження про жорстоке поводження з ним, проте не висунув скарги на визнання допустимим доказом його зізнавальних показань. Отже, Уряд стверджував, що скарга заявника щодо цього була неприйнятною у зв'язку з невичерпанням національних засобів юридичного захисту.

67. Заявник стверджував, що вичерпав національні засоби юридичного захисту, оскільки звернувся за переглядом його вироку в порядку виключного провадження (див. пункт 37).

68. Суд погоджується з аргументом Уряду, що у своїй касаційній скарзі заявник не порушив питання про визнання допустимим доказом його зізнавальних показань. Отже, він не вичерпав цей ефективний національний засіб юридичного захисту (див. наприклад, рішення у справі «Шалімов проти України» (*Shalimov v. Ukraine*), заява № 20808/02, пункти 64 і 65, від 04 березня 2010 року). Щодо аргументу заявника, що він звернувся за переглядом його вироку в порядку виключного провадження, Суд зазначає, що цей порядок включав в себе клопотання про відновлення кримінального провадження, яке закінчилося винесенням остаточного рішення (див. пункт 37). Зазвичай такі клопотання не можуть вважатися ефективним засобом юридичного захисту у розумінні пункту 1 статті 35 Конвенції, якщо тільки не буде встановлено, що відповідно до національного законодавства таке клопотання дійсно може вважатися ефективним засобом юридичного захисту. Проте заявник не навів жодної практики щодо цього та не вказав на які-небудь обставини, які б призвели до такого висновку Суду у цій справі (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Барач та інші проти Чорногорії» (*Barać and Others v. Montenegro*), заява № 47974/06, пункт 28, від 13 грудня 2011 року з подальшими посиланнями).

69. З цього випливає, що ця скарга має бути відхилена відповідно до пунктів 1 і 4 статті 35 Конвенції у зв'язку з невичерпанням національних засобів юридичного захисту.

В. Розгляд національними судами показань О.

1. Прийнятність

70. Ця частина заяви не є явно необґрунтованою. Вона не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

2. Суть

(а) Доводи сторін

71. Заявник скаржився за пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції на відсутність у нього можливості провести перехресний допит О. після її відмови від своїх попередніх показань.

72. Заявник стверджував, що лише дуже обмежена кількість доказів вказувала на його вину, єдиним доказом, окрім показань О., були показання свідків І., Г., К. та Н. (див. пункти 12 і 21), які слідчі вже мали у своєму розпорядженні у 2003 і 2004 роках. Незважаючи на наявність цих показань на той момент, обвинувачення заявнику пред'явлені не були, а слідство згодом було зупинено (див. пункт 22). Повторно його затримали лише після надання О. показань у виправній колонії (див. пункти 24 і 26). Отже, показання О. відіграли вирішальну роль у його засудженні. Після первинної відмови О. від показань перевірка її тверджень щодо тиску на неї була здійснена прокурором прокуратури Немирівського району, який був безпосереднім керівником слідчого, чиї дії перевірялися, а, отже, і відповідальним за його роботу. На відміну від справи «Орхан Чачан проти Туреччини» (*Orhan Çağan v. Turkey*) (заява № 26437/04, пункти 21 – 25 і 39, від 23 березня 2010 року), в якій органи влади стикнулися з труднощами при встановленні місцезнаходження ключового свідка, який відмовився від своїх показань, у цій справі в органів влади таких труднощів не було. О. перебувала під вартою і тому була легко доступною для додаткового допиту.

73. Уряд стверджував, що показання О. не були єдиним доказом проти заявника, і національні суди посилалися на велику кількість доказів при його засудженні. Спочатку свої показання, надані під час досудового слідства, в яких вона викривала заявника, О. повторила під час судового розгляду. Згодом вона підтвердила їх у поясненнях прокурору (див. пункт 30).

(б) Оцінка Суду

74. Суд повторює, що гарантії підпункту «d» пункту 3 статті 6 Конвенції становлять конкретні аспекти права на справедливий суд, гарантованого пунктом 1 цього положення; тому він розгляне скаргу заявника за обома положеннями у поєднанні (див. рішення у справі «Шачашвілі проти Німеччини» [ВП] (*Schatschaschwili v. Germany*) [GC], заява № 9154/10, пункт 100, ЄСПЛ 2015).

75. Суд уже встановлював, що відмова викликати свідка, якого заявник вже допитав під час перехресного допиту, у випадку відмови від його викривальних показань може порушити питання за пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції (див. згадане рішення у справі «Орхан Чачан проти Туреччини» (*Orhan Çağan v. Turkey*),

пункти 39 – 43, в якому у зв'язку з цим було встановлено порушення, а як протилежний приклад – рішення у справі «Невруз Бозкурт проти Туреччини» (*Nevruz Bozkurt v. Turkey*), заява № 27335/04, пункт 55, від 01 березня 2011 року, в якому порушення встановлено не було, оскільки показання свідка, від яких він відмовився, не мали значення для засудження заявника).

76. У згаданому рішенні у справі «Орхан Чачан проти Туреччини» (*Orhan Çağan v. Turkey*) Суд встановив порушення, незважаючи на те, що турецькі суди стикнулися з труднощами при встановленні місцезнаходження свідка, який відмовився від своїх показань (див. пункти 21 – 25 і 39 та див. також рішення у справі «Биков проти Росії» [ВП] (*Bykov v. Russia*) [GC], заява № 4378/02, пункт 97, від 10 березня 2009 року, в якій не вдалося знайти свідка після його відмови від своїх показань, і порушення встановлено не було). Натомість, у цій справі О. перебувала під вартою, а тому її легко можна було викликати та допитати щодо її відмови від показань.

77. Суд усвідомлює, що обставини цієї справи відрізняються в іншому важливому аспекті. На відміну від згаданого рішення у справі «Орхан Чачан проти Туреччини» (*Orhan Çağan v. Turkey*) (пункт 41), в якому показання, від яких відмовилися, були єдиним прямим доказом вини заявника, у цій справі були інші докази вини заявника, які не залежали від показань О.: орієнтовано у час вчинення вбивства інший свідок бачив заявника на місці злочину зі скривавленими руками, і він зізнався трьом іншим свідкам у вчиненні вбивства. З усіма цими свідками були проведені перехресні допити у судовому засіданні (див. пункти 12, 21, 32 і 33).

78. Хоча національні суди чітко та детально не пояснили відповідне значення різних доказів для засудження заявника, суд першої інстанції вказав, що показання І., К., Г. та О. спростовували заперечення заявником його вини (див. пункт 32). Показання К. та Г. по суті стосувалися тих самих фактів, свідками яких вони стали разом (див. пункт 21). Тому можна зробити обґрунтований висновок про існування лише трьох незалежних доказів, які прямо вказували на вину заявника у вчиненні злочину. На момент зупинення розслідування вбивства у зв'язку з неможливістю встановити особу нападника (див. пункт 22) органи влади вже мали у своєму розпорядженні два з цих трьох доказів (показання І., К. та Г.). Провадження було відновлено, і після надання О. показань заявника затримали (див. пункти 24 і 26), що прямо свідчило про те, що її показання були не лише одним із трьох ключових доказів, а вирішальним доказом у справі щодо нього, у тому сенсі, що з огляду на викладену послідовність подій її показання ймовірно визначили результат справи (див. згадане рішення у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*), пункт 123).

79. До того ж застосована судом першої інстанції процедура після першої відмови О. від її показань призвела до того, що органи прокуратури змогли допитати її ще раз, у результаті чого вона не підтримала своєю першу відмову. Натомість стороні захисту такої можливості надано не було, а, отже, їй не було надано такого самого шансу, що й стороні обвинувачення, спробувати тлумачити показання О. у сприятливий для себе спосіб.

80. Отже, принцип «рівності сторін», який має важливе значення у питаннях виклику свідків (див., наприклад, рішення у справах «Капустяк проти України» (*Kapustyak v. Ukraine*), заява № 26230/11, пункт 89, від 03 березня 2016 року та «J.M. та інші проти Австрії» (*J.M. and Others v. Austria*), заява № 61503/14 та 2 інші, пункти 128 і 129, від 01 червня 2017 року), дотримано не було, а оскільки показання О. були вирішальними для засудження заявника, у зв'язку з цим справедливість провадження було підірвано.

81. За обставин справи цей висновок є обґрунтованим незалежно від того, чиїм свідком вважається О., свідком сторони обвинувачення у зв'язку з тим, що її первинні показання, які вона зрештою підтвердила, були важливими для версії сторони обвинувачення (див. пункт 78), або свідком сторони захисту, оскільки допитавши О. після її першої відмови від показань, сторона захисту могла б сподіватися на спростування її первинних викривальних показань та версії сторони обвинувачення у цілому (див. згадане рішення у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*), пункти 110 – 131 та також рішення у справі «Муртазалієва проти Росії» [ВП] (*Murtazaliyeva v. Russia*) [GC], заява №36658/05, пункти 139, 144 – 149 і 158 – 167, від 18 грудня 2018 року щодо відповідних принципів).

82. Отже, було порушено пункт 1 та підпункт «d» пункту 3 статті 6 Конвенції.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

83. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію.»

A. Шкода

84. Заявник вимагав 20 000 євро в якості відшкодування моральної шкоди.

85. Уряду заперечив проти цієї вимоги.

86. Ухвалюючи рішення на засадах справедливості, Суд присуджує заявнику 2 500 євро в якості відшкодування моральної шкоди.

В. Судові та інші витрати

87. Заявник не подав вимог щодо компенсації судових та інших витрат. Отже, Суд нічого не присуджує за цим пунктом.

С. Пеня

88. Суд вважає за належне призначити пеню на підставі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, до якої має бути додано три відсоткові пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Постановляє*, що мати заявника, пані Катерина Михайлівна Бондар, має право брати участь у цьому провадженні від його імені;
2. *Оголошує* прийнятною скаргу за пунктом 1 та підпунктом «d» пункту 3 статті 6 Конвенції щодо способу, в який національні суди визнали показання О. допустимим доказом, а решту скарг у заяві – неприйнятними;
3. *Постановляє*, що було порушено пункт 1 та підпункт «d» пункту 3 статті 6 Конвенції;
4. *Постановляє*, що:
 - (a) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції держава-відповідач повинна сплатити заявнику 2 500 (дві тисячі п'ятсот) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись, в якості відшкодування моральної шкоди; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;
 - (b) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначену суму нараховуватиметься простий відсоток (*simple interest*) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти;
5. *Відхиляє* решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою та повідомлено письмово 16 квітня 2019 року відповідно до пунктів 2 та 3 Правила 77 Регламенту Суду.

Маріалена Цирлі
(*Marialena Tsirli*)
Секретар

Джон Фрідрік Кьолбро
(*Jon Fridrik Kjølbro*)
Голова